

Araştırma Makalesi / Research Article

**TÜRK PARLAMENTO HEYETİNİN SOVYETLER BİRLİĞİ GEZİSİ
(29 MAYIS-14 HAZİRAN 1963)**

Özgür TÜRKÖĞLÜ¹

Öz

Atatürk ve Lenin’le başlayan Türk-Sovyet dostluk ilişkileri İkinci Dünya Savaşı’ndan itibaren bozulmaya başlamış ve iki ülke arasında soğukluk girmiştir. Uluslararası gelişmeler ve bu gelişmelere tatbik edilen iç ve dış politika prensipleri ve uygulamaları bu bozulmaya neden olmuştur. Özellikle Stalin dönemi Sovyetler’in Türkiye’den toprak talebi, Türkiye’nin işgal ve komünizm korkusu Batı ile olan ilişkilerinde ileri derecede yakınlaşmaya sebep olmuş ve bu durum tersine Sovyetler Birliği’nde tepkilere yol açmıştır. Stalin’in ölümünden sonra Kruşçev Türkiye’yle iyi komşuluk ilişkileri kurmak istemiştir. Dönemin Türkiye Hükümeti ise Kruşçev’in bu çağrılarını temkinli davranmıştır. 27 Mayıs 1960’ta askeri darbeyle devrilen Demokrat Parti Hükümeti’nden sonra Kruşçev yakınlaşma çağrılarını devam etmiştir. Büyükelçilik aracılığıyla Türkiye’nin bir ziyaret gerçekleştirmesini istemiş ve davetlerini sıklaştırmıştır. Sonunda İnönü Hükümeti döneminde, 29 Mayıs-14 Haziran 1963 tarihleri arasında Türk Parlamento Heyeti Sovyetler Birliği’ne dostluk ve kültür gezisi düzenlemiştir. 17 gün süren ziyarette Moskova, Stalingrad, Leningrad, Bakü, Taşkent gibi şehirler gezilmiş, sınai, kültürel, sanatsal vb. gelişmeler müşahade edilmiştir. Ziyarette ayrıca Kruşçev ve Brejnev’le de görüşülmüş karşılıklı dostluk temennilerinde bulunulmuştur. Türk Parlamento Heyeti Başkanı Suat Hayri Ürgüplü ziyaret sonunda 21 Haziran’da Başbakan’a rapor sunmuştur. Sovyetler Birliği’ne yapılan ziyaret yeni bir dönemin başlangıcı olmuş, krediler alınmış, kültürel anlaşmalar imzalanmış ve bazı sanayi kuruluşları yürürlüğe girmiştir. Amerika bu ziyaretten hiç memnun olmamıştır. Bu tarihten sonra karşılıklı ziyaretler sıklaşmış ve iki komşu ülke sıcak ilişkilerini sürdürmüştür.

Anahtar Kelimeler: Parlamento heyeti, Türk-Sovyet ilişkileri, Ürgüplü, Ziyaret

**TURKISH PARLIAMENTARY DELEGATION'S TOUR TO THE SOVIET UNION
(MAY 30-JUNE 14, 1963)**

Abstract

Turkish-Soviet friendship relations, which began with Atatürk and Lenin, began to deteriorate after the Second World War, and a chill entered relations between the two countries. International developments and the domestic and foreign policy principles and practices applied to these developments caused this deterioration. In particular, the Soviet Union's territorial demands on Türkiye during the Stalin era, Türkiye's fear of occupation and communism, led to a significant rapprochement in its relations with the West, which in turn provoked reactions in the Soviet Union. After Stalin's death, Khrushchev sought to establish good neighbourly relations with Türkiye. The Turkish government of the time responded cautiously to Khrushchev's overtures. After the Democratic Party government was overthrown by a military coup on 27 May 1960, Khrushchev continued his calls for rapprochement. He requested a visit to Türkiye through the embassy and intensified his invitations. Finally, during the İnönü Government, a Turkish Parliamentary Delegation organised a friendship and cultural visit to the Soviet Union between 29 May and 14 June 1963. During the 17-day visit, cities such as Moscow, Stalingrad, Leningrad, Baku and Tashkent were visited, and industrial, cultural, artistic and other developments were observed. During the visit, meetings were also held with Khrushchev and Brezhnev, and mutual wishes for friendship were expressed. At the end of the visit, Suat Hayri Ürgüplü, Chairman of the Turkish Parliamentary Delegation, submitted a report to the Prime Minister on 21 June. The visit to the Soviet Union marked the beginning of a new era.

Keywords: Parliamentary delegation, Turkish-Soviet Relations, Ürgüplü, Visit

¹ Doktora Öğrencisi, Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı. sergant_123@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-2369-2674.

Başvuru Tarihi (Received): 06.12.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 17.01.2026

Giriş

İkinci Dünya Savaşı süresince Türkiye'nin uyguladığı 'savaş dışı kalma' politikası ve savaşın ardından Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Kars ve Ardahan olmak üzere toprak talebinde bulunması, Boğazlarda statü değişikliği isteği iki ülke arasında soğukluk yaratmış, Türkiye işgal ve komünizm tehlikesi karşısında Batı'ya daha çok yaklaşmış; Batıcı kimliğini sağlamlaştırmış² ve sürekli hale getirmiştir (Balcı, 2017, s.76-77). Sovyetler Birliği 24 Eylül 1946'da Türkiye'ye bir nota vermiş, sınıra askeri birlikler yığmaya başlamıştır. Amerika 1946'dan itibaren Sovyetler'in bu hareketlerine karşı tavır değiştirmiştir. Türkiye'yi yanına çekmeye çalışan Amerika ve İngiltere Türkiye'nin yanında olduğu mesajlarını vermişlerdir.³ Demokrat Parti döneminde Türkiye'nin 25 Temmuz 1950'de Kore'ye asker göndermesi ve 18 Şubat 1952'de NATO'ya üye olmasıyla Türk-Sovyet ikili ilişkileri son derece gerginleşmiştir (Oran, 2009, s. 493).

Stalin'in ölümünün (1953) ardından Hükümet Başkanı Nikita Kruşçev Türkiye'den isteklerinden vaz geçtiğini bir nota ile açıklamıştır. Böylece iki ülke arasındaki ilişkiler Stalin'inden sonra yumuşama devresine girmiştir. Dönemin Türkiye Başbakanı Adnan Menderes Sovyetler Birliği'ne resmi bir ziyarette bulunacağını bildirmiş ancak 27 Mayıs 1960'da askeri darbe ile hükümet indirilmiş ve bu ziyaret gerçekleşmemiştir (Benhür, 2022, s. 30). 27 Mayıs darbesinden sonra iki ülke ilişkileri kısa bir süre durgunluk dönemine girmiş fakat Sovyet Hükümeti Türkiye'ye mesaj göndererek "iki ülkeyi birleştiren unsurların arayıp bulunması gerektiğini" iletmıştır. Türkiye'ye ayrıca kredi verme sözünü etmiştir (Alsan, 1976, s. 59). Milli Birlik Komitesi ve CHP Hükümeti, Kruşçev'in yakınlaşma hamlelerine ve 500 milyon dolarlık yardım paketine sıcak bakmamıştır (Benhür, 2022, s. 30). Sovyetler Birliği 1963 yılına değin Türkiye'ye yakınlaşmaya çalışmıştır. 1963'te Türkiye SSCB arasına doğrudan telgraf hattı çekilmiş, Mayıs ayı sonlarında Sovyet Hükümeti tarafından resmi bir davet gerçekleşmiştir (Qasımlı, 2013, s. 60). Amerika ile Sovyetler arasındaki Küba Krizi sona ermiş, Sovyetler Birliği'nin İzmir'de bulunan Jüpiter füzelerine karşılık Küba'ya yerleştirdiği füzelerini 1962'de sökmesi ve aynı karşılığı Amerika'nın vermesiyle Türkiye Sovyetler arasında süre gelen kriz sonlanmış bulunuyordu (Kırpık ve Kalkancı, 2021, s. 290).

Başbakan İnönü oldukça rahattır ve Sovyetlere fazla meylediyor görüntüsü vermek istememektedir. Dönemin Dış İşleri Bakanı Feridun Cemal Erkin de Sovyetler ile olan ilişkileri iyileştirmek istemektedir (Çağlayangil, 1990, s. 313). Buna karşılık Sovyetler Birliği Türkiye ile olan ilişkilerde müspet adımlar atmakta ısrarcıdır. Sovyet Büyükelçisi Rijov⁴ sürekli olarak Başbakan İnönü'nün veya Suat Hayri Ürgüplü'nün⁵ Sovyetlere bir ziyaret yapmalarını istemiştir. İnönü yaşını ve sağlığını ileri sürerek bu daveti ertelemiş ve Ürgüplü'nün davete icabet etmesini istemiştir.⁶ Sovyetler'in ısrarlı davetine karşı bir parlamento heyeti gönderilmesi planlanmıştır.

² Savaşın sonlarına doğru 23 Şubat 1945'te Türkiye Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmişti ancak bu durum Sovyetler Birliği'ni tatmin etmemişti, Türkiye tek kurşun atmamış en karlı ülke olmuştu. 19 Mart 1945'te Sovyetler Birliği, Türkiye ile yapmış olduğu Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasını feshettiğini bildirmişti (Oran, 2009, s. 472).

³ 17 Mart 1947'de Truman Doktrini ve 8 Temmuz 1948'de Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye maddi yardımlar gelmiştir (Gürün, 1991, s. 308-309). Savaş sonrası Türkiye ve Yunanistan'a askeri gücünün güçlendirilmesi amacıyla 400 milyon dolarlık yardım yapılması ile ilgili karar Kongre'den geçmiş ve ardından Avrupa'ya yapılacak yardıma Türkiye de 8 Temmuz 1948'de dahil olmuş ve toplamda 350 milyon dolar değerinde ekonomik yardım sağlanmıştır (Balcı, 2017, s. 93).

⁴ 27 Mayıs 1960 askeri darbesinde Türkiye'de bulunan ve iç siyasi gelişmeleri dikkatle izleyen Büyükelçi Rijov "eksantrik" bir kişiliktir. Büyükelçi komünisttir ama, şapkasından çorabına değin batılı gibi giyinir, sürekli çağrılar yapar, Ankara'nın her kesiminden insanlarla Türkiye sorunları hakkında konuşan biridir. Rijov Moskova'dan aldığı emirler gereği Ankara'ya kredi önerilerinde bulunmuştu, görevini layıkıyla yerine getiriyordu (Arcayürek, 1985, s. 268-269).

⁵ Suat Hayri Ürgüplü dönemin Cumhuriyet Senatosu Başkanıydı. Aynı yıl yapılan seçimlerde Adalet Partisi'nden Kayseri Senatörü seçilmişti. (Ergüç, 2017, s. 539-540).

⁶ Ürgüplü, İnönü'ye uzun zamandır Sovyetler Birliği'ne giden olmadığını izin verirlerse kendisinin gitmek istediğini söylemiştir. İnönü "Korkmuyor musun?" diye sorar, zira Ürgüplü'nün konuşacağı kişi Kruşçev'dir; O Birleşmiş

Böylece Türk-Sovyet yakınlaşması sağlanacak, aradaki soğukluk kaldırılacak ve ekonomik yardım talepleri karşılanacaktır (Ekşi, 2020, s. 262; Karavelioğlu, 2007, s. 192). Bunun için bir heyet oluşturulmuş başkanlığına Suat Hayri Ürgüplü getirilmiştir (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 1963, s. 13)

Türk Parlamento Heyet üyeleri şu isimlerden oluşmuştur; Cumhuriyet Senatosu Başkanı Suat Hayri Ürgüplü, Çanakkale (CHP) Senatörü Halit Sarıkaya, Erzurum (YTP) Senatörü Nihat Pasiç, Bursa (AP) Senatörü İhsan Sabri Çağlayangil, Antalya (AP) Senatörü Mustafa Özer, Cumhurbaşkanlığı kontenjanından Senatör Necati Özdeniz, Tabii Senatör Kamil Karavelioğlu, Aydın (CHP) Milletvekili Mustafa Şükrü Koç, Adana (CHP) Milletvekili Kemal Sarıbrahimoğlu, Afyon (CHP) Milletvekili Şükrü Yüzbaşıoğlu, İstanbul (CKMP) Milletvekili Ahmet Oğuz, Antalya (AP) Milletvekili Nazmi Kerimoğlu, Balıkesir (AP) Milletvekili Ahmet İhsan Kırımlı, Zonguldak (AP) Milletvekili Ahmet Fuat Ak, Kırklareli (YTP) Milletvekili Fikret Filiz, Bolu (MP) Milletvekili Kâmil İnal (Hürriyet, 1963, May 30). Sovyetler Birliği'ne gidecek heyet üyeleri kural gereği kura ile belirlenmiştir. Heyette İhsan Sabri Çağlayangil yoktur. Ancak Sovyet Büyükelçisi, Senato Başkanı Suat Hayri Ürgüplü'ye özel ziyaret yapmış ve AP Grup Başkanı Çağlayangil'in de heyete dahil edilmesini rica etmiştir. Senato Başkanı Ürgüplü, Büyükelçinin ricasını kırmamıştır.⁷ Ürgüplü Moskova'ya gitmeden önce İzvestiya muhabirine verdiği demeçte *"Sovyetler Birliği ve Türkiye barış içinde yaşamak zorundadır, Karadeniz bizi ayırmıyor aksine birleştiriyor"* ifadelerini kullanmıştır (Arbaç, 2016, s. 47)

Heyetin mayıs ayında Rusya'ya gideceği Ankara mahreçli London Observer haberi 4 Şubat tarihli Washington Post gazetesinde yer almıştır. Haberde otuz yıldan beri ilk defa bir Türk Parlamento Heyeti'nin Rusya'yı ziyaret edeceği, Türkiye'nin on altı yıldan beri Batı'ya sıkı sıkıya bağlı olduğu, NATO ve CENTO üyesi olan Türkiye'nin Moskova'nın tehditlerine aldırmadığı, Menderes döneminde sık sık gelen notalarına tenezzül bile etmediği, Türklerin fitri ve değişmez bir şekilde Rus düşmanı oldukları ifadeleri yer almıştır. Habere göre 1921'de Atatürk ve Lenin'in Batı'ya karşı müşterek mücadelesi unutulmuştur. Ruslar Türkleri silah ve para ile desteklemiş, 1940'a kadar dostluk anlaşmaları imzalamışlardır. 1960 darbesi ve Menderes'in idamından beri Ruslar Ankara ile ilişkileri düzeltmek için büyük gayretler sarf etmişlerdir. Türkiye Batı'dan finansman noktasında memnun değildir. Batı verilecek yardım konusunda şüphe içindedir. Bu sebeple Rusların kredi teklifleri cazip gelmiştir. Türkiye'nin memnuniyetsizliğinin bir diğer sebebi de politiktir. Avrupa topluluğunun bir parçası olmak isteyen Türkiye kapıda bekletilmektedir. Hâlbuki Yunanistan Türkiye ile aynı zamanda müracaat etmesine rağmen derhal ortak üyeliğe kabul edilmişlerdir. Türkiye bu duruma çok kızmaktadır (BCA, 54/1265/9255/23, 05.02.1963). Sovyet kamuoyunda da ziyaretin kültürel ve ticari ilişkilerin yanı sıra siyasi alanda ilk adım olacağına dair yorumlar yer almıştır (Tellal, 2000, s. 208).

Suat Hayri Ürgüplü 'nün başkanlığındaki heyet Sovyetler Birliği'ne gitmeden önce 28 Mayıs'ta, saat 10.00'da Çankaya Köşkü'nde Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'i ve saat 11.00'de Başbakan İsmet İnönü'yü ziyaret etmiştir. Türk Parlamento Heyeti'nin SSCB ziyareti haberi basında da geniş yer almıştır. Basına yansıyan haberlere göre ziyaret yalnızca dostluk amacı taşımaktadır herhangi

Milletler'de konuşurken ayakkabısını çıkarıp kürsüye vuran adamdır. İnönü sözlerine şöyle devam eder; *"...sana da böyle bir muamele yaparsa Türkiye Cumhuriyeti'nin Senato Başkanına bu hakareti yapmış olur. Gerçi sen sakın bir insansın, buna mahal vermeyecek kadar dikkatlisin ama belli olmaz"*. İnönü'nün bu sözlerine karşın Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Ürgüplü'yü cesaretlendirmiş ve bu işi başarabileceğini söylemişti (Ekşi, 2020, s. 262).

⁷ Aslında Küba bunalımı öncesinde Eylül 1962'de SSCB Türk Parlamento heyetini Moskova'ya davet etmişti. Bunalım sonrasında da olumlu hava sürdü. Şubat ayında Büyükelçi Rijov Başbakan İnönü'yü ziyaret etmişti. Görüşmede Feridun Cemal Erkin de bulunmuştu. Bu görüşme Türkiye kamuoyunda "ilişkilerin kültürel alandan başlayarak geliştirileceği" biçiminde yorumlanırken, Ürgüplü'nün davet üzerine yaptığı açıklama Pravda gazetesine *"Türk halkı SSCB ile dost yaşamak istiyor"* başlığıyla yansıdı (Tellal, 2000, s. 208-209; Çağlayangil, 1990, s. 314).

bir müzakere söz konusu değildir (Akşam, 1963, Mayıs 29; Cumhuriyet, 1963, Mayıs, 29; Milliyet, 1963, Mayıs 29; Ulus, Mayıs 29; Vatan, 1963, Mayıs 29).

Bu makalede 29 Haziran-14 Mayıs 1963 tarihleri arasında gerçekleşen Türk Parlamento Heyetinin Sovyetler Birliği ülkesine yaptığı dostluk ziyareti ele alınacaktır. Türk-Sovyet ilişkileri bağlamında yapılan araştırmalar ve ortaya konan literatür incelendiğinde bu ziyaret hakkında tafsilatlı bir veriye rastlanmamış, iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir yer tutan ziyaretten kısaca bahsedildiği tespit edilmiştir. Arşiv, rapor, tutanak, hatıratlar ve dönemin basın yayın organı gazeteler incelenerek söz konusu ziyaret, öncesi ve sonrasıyla ele alınmış ve bu açık kapatılmaya çalışılmıştır.

1. Yöntem

Türkiye-Sovyetler Birliği arasındaki siyasi ve dostluk ilişkileri temelinde ele alınan bu çalışma, nitel araştırma ilkelerine uygun bir şekilde hazırlanmıştır. Görünürde tamamen dostluk ve kültür temasları arz eden Türk Parlamento Heyetinin Sovyetler Birliği gezisi tarihsel boyutu kapsamında iki ülke arasındaki diplomatik ve siyasi ilişkilerin de çözümlemesini yapmaktadır. Tarama modeli benimsenerek ortaya konan bu çalışma söz konusu heyetin on beş günlük ziyaretini ve bu ziyaret süresince yapılan temasları gün-gün aktarmakta ve ziyaretin iki ülke ilişkileri bağlamında ne ifade ettiğini ve hangi süreçlere kapı araladığı üzerinde durmaktadır. Arşiv, rapor, tutanaklar, ulusal basın ve hatıratlar gözden geçirilerek birincil kaynaklara başvurulmuştur. Ulusal basının bu ziyarete ilgisi muazzam olmakla beraber birkaç gün ara ile gerçekleştirilen temasları haber konusu yaptığı görülmüştür. Dönemin basını hemen hepsi ideolojik hamasetten uzak ağız birliği etmişçesine aynı minvalde ifadeler kullanmışlardır. Ziyareti gerçekleştiren şahısların bazılarının hatıratları da çalışmamıza katkısı tamamlayıcı olmuştur. Faydalanılan hatıratlarda yazarın sübjektifliği göz önünde tutulmuş ve karşılaştırmaları yapılarak süzgeçten geçirilmiştir.

2. Kuramsal Çerçeve

Bu çalışma Türk dış politikası tarihi bağlamında Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri temelleri üzerinde ele alınmıştır. Ülkeler arası ilişkilerin sıcak tutulması için devlet erkanı (sivil, asker, siyasetçi) aracılıyla yapılan resmi veya gayri resmi ziyaretler dönüm noktası olabilmektedir. Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri tarihi kapsamında konunun ayrıntılı ele alınmadığı ve müstakil bir çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Stalin'in ölümüyle SSCB'nin Türkiye politikasının artık değiştiğini birinci ağızdan duyulması, dostluk mesajlarının verilmesi Atatürk'ten sonra bozulan ilişkilerin restore edilmesinin önünü açan bu tarihi olayın ele alınmasıyla önemli bir eksiklik giderilmiştir.

3. Bulgular

Nitel araştırma ilkelerine ve karşılaştırmalı tarih anlayışına uygun olarak değerlendirilen ve Türk Parlamento Heyetinin on beş günlük Sovyetler Birliği gezisini dönemin uluslararası ilişkiler bağlamında öncesi ve sonrasıyla inceleyen bu çalışmada önemli bulgular elde edilmiştir. Buna göre;

1. Türk-Sovyet ilişkileri İkinci Dünya Savaşı'nın ufukta görülmesiyle, ülke menfaatleri ve rejim kaygıları dolayısıyla bozulmuş ve savaşın bitmesiyle husumete ve olası bir saldırganlığa evrilmiştir.
2. Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri Stalin'in ölümüne kadar soğuk bir seyirle devam etmiştir. Zira bu süre zarfında Türkiye Batı'ya daha çok yaklaşmış ve bu blokta yer almıştır.
3. Stalin'in halefi Kruşçev Türkiye'ye karşı selefinin saldırgan yöntemini terk etmiş ve aradaki buzları eritmek istemiştir. Bu bağlamda Türkiye'ye dostluk mesajları vererek ülkesine ziyaret gerçekleştirilmesini istemiş ve elçiliği aracılığıyla mütemadiyen davetlerde bulunmuştur. Başbakan İnönü Kruşçev'e karşı soğuk durmaktadır. Şu çok açık ki kendisi gitmek istememekte

ve yaşlılığını bahane etmektedir zira Kruşçev'in tavırlarını bilmekte ve hoşlanmayacağı bir davranışa maruz kalmak istememektedir. Ancak Türkiye ihtiyacı olduğu krediyi Batı'dan temin edememektedir. Bu krediyi ancak SSCB vaat etmektedir. Dış politikada eksen kayması görüntüsü vermek istemeyen İnönü ısrarlı davetler karşısında Ürgüplü başkanlığında bir heyetin gönderilmesine razı olmuştur.

4. Milli Birlik Komitesinden bazı üyeler, senatörler ve milletvekillerinden muhtelit heyeti Sovyet uçağı götürmüştür. Bu durum Sovyetlerin samimi olduğunun yanı sıra güç ve zenginlik sergileme hareketidir. Heyet 15 gün boyunca ülkenin fabrikalarını, eğitim kurumlarını, petrol işletmelerini ve devasa yapıtlarını gezmiş ve hayran kalmıştır. Gayri ihtiyari Türkiye ile kıyaslamada bulunmuşlar ve Türkiye'deki gelişmemişliğin ayırımına varmışlardır. Heyete gösterilen yerler propaganda niteliğindedir. Heyet üzerinde müspet bir etki yaratılmak istenmiştir. Heyet gidilen hemen her yerde halkın ve özellikle Türklerin sempatisine ve sevgisine mazhar olmuştur. Atatürk'ün temellerini attığı Türk-Rus dostluğunu her daim işitmişlerdir.

5. Heyet gerçekleştirdiği gezinin son günü Brejnev ve Kruşçev'le görüşmeler gerçekleştirmiştir. Brejnev ile yapılan görüşme kısa sürmüş karşılıklı dostluk mesajları verilmiş ve ardından Kruşçev Heyeti kabul etmiştir. Kruşçev'in Türk Heyetine yaklaşımı oldukça dostanedir. Ancak Başkan konuşmalarının satır aralarında da mesaj vermekten geri kalmamıştır. Üstü kapalı tehditte bulunmuş, Türkiye'den toprak talebini olmadığını, Boğazlara artık ihtiyacının kalmadığını ısrarla vurgulamıştır. Kruşçev Türk Heyetine Türkiye'nin ABD'ye ve NATO'ya mecbur olmadığını, SSCB ile ilişkileri yeniden inşa edebileceğini iletmiştir. Görüşmede Türk Heyetinin dirayetli ve dostane karşılık verdiği anlaşılmaktadır.

6. Son tahlilde gerçekleştirilen bu ziyaret İkinci Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş sürecinde SSCB'nin Türkiye'yi yanına çekme çabası olduğu anlaşılmaktadır. On beş gün süren ve kültür gezisi mahiyetindeki ziyarette ülkenin refahı ve haşmeti gösterilmiş, halkın devletinden memnuniyeti vurgulanarak Sovyetler hakkındaki ön yargılar silinmek istenmiştir. Söz konusu ziyaretin ardından iki ülke arasında ticari, siyasi ve kültürel anlaşmalar imzalanmıştır.

4. 29 Mayıs-3 Haziran Moskova ve Azerbaycan Gezisi

Türk Parlamento Heyeti 29 Mayıs'ta 110 kişilik İlyuşin-18 tipi özel bir Rus uçağıyla saat 11.00'de Esenboğa Hava Alanı'ndan Moskova'ya hareket etmiştir. Heyetin Rus Başbakanı ile görüşüp görüşmeyeceği Moskova'da belli olacaktır. Parlamento heyetini hava alanında Dışişleri Bakanlığı adına Genel Sekreter Fuat Bayramoğlu ve Protokol Genel Müdürü İsmail Erez uğurlamışlardır. Rus Büyükelçisi Nikita Rijov da heyet mensuplarına iyi yolculuklar dilemiştir. Heyet üyelerinden Ahmet İhsan Kırımlı'nın dört yaşındaki oğlu ve eşi de yolcu etmek üzere hava alanına gelmişlerdir. Kırımlı'nın küçük oğlu babası ile gelmekte ısrar etmiş, bu durum Kırımlı'yı çok üzmüştür. Ürgüplü, küçük Hakan Kırımlı'nın yanağını okşamış *"Tabii seni de götüreceğiz ama sen bizimle değil de arkamızdan gel demiştir"*. Ancak bu sözler küçük çocuğu teskin etmemiştir. Yolculuk üç saat sürecektir. Seyahate çıkmadan önce Heyet Başkanı Ürgüplü bir demeç vermiştir; *"Seyahatimizin iki komşu memleket arasındaki dostluk ve iyi komşuluk münasebetlerini takviye edeceğine inanıyoruz."* (Akşam, 1963, Mayıs 30; Vatan, 1963, Mayıs 30; Milliyet, 1963, Mayıs 30). Programa göre 14 Haziran'a kadar Sovyetler Birliği'nde kalacak olan Heyet Moskova'da iki gün kaldıktan sonra iki gruba ayrılacaktır. Bir grup Volgograd, Bakü, Soçi, Kiyef şehirlerini ziyaret edecek, diğer grup ise Taşkent, İrkutsk ve Sverdlovsk'a gidecektir. İki grup bundan sonra Leningrad'ta buluşacak ve Moskova'ya döneceklerdir. (Vatan, 1963, Mayıs 31).

Saat 15.20'de Vnukovo Hava Alanı'na gelen uçaktan inen Türk Parlamento Heyetini Sovyet Meclis Başkanlarından Ivan Spiridonov, Yüksek Şura Milliyetler Konseyi Başkanı Jean Peive ve Türkiye'nin Büyükelçisi Fahri Korutürk, Prezidyum Umumi Kâtibi, Hariciye erkânı, Basın Radyo ve televizyon mensupları tarafından karşılanmıştır. Heyetin her üyesine çiçekler verilmiş, karşılıklı teşekkür konuşmalarından sonra heyet kendilerine tahsis edilen Sovyetskaya Oteli'ne gitmiştir.

Kısa bir istirahatin ardından Kremlin’de Meclis Reisleri ile görüşülmüş ve program üzerinde mutabık kalınmıştır. Aynı günün akşamında kongre salonunda Rus halk ve dans müzikleri gösterisine gidilmiştir. Salonda şeref locası Türk Parlamento Heyetine ayrılmış ve gösteriyi izlemeye gelen Ruslar ayakta alkışlayarak heyete sıcak bir karşılama yapmıştır (Ürgüplü, 1963, s. 5).

Türk Parlamento Heyeti ilk ziyaretini 30 Mayıs’ta Moskova Belediye Meclisi Başkanı Vladimir Promislov’a yapmıştır. Heyete şehir hakkında izahat verilmiş; sorular sorulmuş, cevaplar alınmıştır. Bunu müteakip belediye uzmanları refakatinde şehir; yeni inşaat mahalleri, Moskova Metrosu gezilmiştir. Öğleye doğru Lenin’in mezarı ziyaret edilmiş, çelenk konulmuştur. Lenin’in mezarına ziyarete gelen yüzlerce kişi uzun bir kuyruk oluşturmuştu ama heyet özel misafir sayıldığından kuyruğa girmemişlerdir (Karavelioğlu, 2007, s. 191). Öğle yemeği Kremlin Sarayı’nda verilmiş, iki Meclis Reisinden başka Prezidyum azaları, Bakanlar, Mareşaller, ilim ve sanat insanları katılmışlardır. Resmi ve özel sohbetler yapılmıştır. Heyetler adına karşılıklı dostane nutuklar söylenmiştir (Ulus, 1963, Mayıs 31; Hürriyet, 1963, Mayıs 31). Aynı gün akşam üzeri yine Kremlin’de Dışişleri Komisyonu ve diğer bazı komisyon üyeleri ile bazı bakanların katıldıkları bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda siyasi, iktisadi konulara temas edilmiştir. Özellikle Türk-Sovyet dostluğunun öneminden; Atatürk ve Lenin tarafından kurulan dostluktan⁸ bahsedilmiş, iktisadi ve ticari gelişmeler temenni edilmiştir (Cumhuriyet, 1963, Haziran 1). Sovyet siyaseti ana hatlarıyla izah edilmiş, buna mukabil Türk heyeti de Türk siyasetinin ana hatlarını izah etmiştir. Konuşma karşılıklı fikir teatisi ve soru cevaplarla geçmiştir. Ruslar ısrarla kredi teklifinde bulunmuşlardır. Aynı akşam Büyükelçi Fahri Korutürk tarafından Heyet şerefine yemek tertip edilmiştir (Ürgüplü, 1963, s. 6; Karavelioğlu, 2007, s. 193).

Heyet bir sonraki gün sabah saat 09:00’da uçakla Volgograd (eski Stalingrad)’a gitmiştir. Stalingrad İkinci Dünya Savaşı’nda Alman saldırısından ötürü harabe haline gelmişti ve hala öyle durumdadır (Karavelioğlu, 2007, s. 194). Hava alanında çocukların sundukları çiçeklerle başta Belediye Reisi Sergei Ktylo olmak üzere şehir erkânı sıcak bir karşılama yapmıştır (Cumhuriyet, 1963, Haziran 2). Meclis Reislerinden Bay İvan Spiridonov heyete refakat etmiştir. Volgograd’ta Belediyeyi ziyarette şehir ve Belediye çalışmaları hakkında geniş bilgi alınmıştır. Şehrin yanı sıra büyük bir traktör fabrikası tetkik edilmiştir. Doğu Almanya hediyesi olan Planetariumu görüp oradan Stalingrad Savaşı’na ait hakiki bir film seyreden heyet, akşam Belediye’nin resmî ziyafetine katılmıştır (Akşam, 1963, Haziran 2; Milliyet, 1963, Haziran 2).

Stalingrad’taki ikinci gün sabah Türk Parlamento Heyeti Savunma Müzesini, işçi çocuklarına mahsus çocuk yuvası ve bahçesini, dünyanın en büyüğü olduğu beyan edilen Volga Hidroelektrik Santrali’ni gezme imkânı bulmuş, santral hakkında malumat almıştır. Türkiye’de böyle fabrikaların olmadığına hayıflanana heyet hayranlıklarını gizleyememiştir (Karavelioğlu, 2007, s. 192).

Türk Parlamento Heyeti öğleden sonra hava alanında aynı törenle ve çocukların sundukları çiçekler ile Azerbaycan’ın Başkenti Bakü’ye uğurlanmıştır. Bakü’de Azerbaycan Cumhuriyetinin Devlet Erkânı ve Vekilleri, mebusları, şehir ve Belediye Meclisi erkânı ve etrafta birikmiş kalabalık halk tarafından coşkuyla ve heyette bulunan her bir kişiye verilen çiçeklerle karşılanmışlar ardından şehre çıkılmıştır. Bakü’de dikkat çeken ilk şey Azerilerin kültürde, müzikte, tiyatrodaki oldukça gelişmiş olmalarıdır. Bakü’de Fuzuli’nin heykeli bulunmaktadır. Azeriler "Köroğlu", "Leyla ile Mecnun", "Ferhat ile Şirin" ve "Yedi Güzeller" gibi ortak hikayeleri,

⁸ Atatürk’ün 26 Nisan 1920’de Lenin’e yazdığı mektup Türkiye ile Sovyet-Rusya arasındaki resmi ilişkilerin miladıdır. Bu mektupta iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin başlaması ve Türkiye’nin yürüttüğü Kurtuluş Savaşı’na Sovyet Rusya’dan yardım talep etmişti. Karşılığında emperyalist güçlere karşı birlikte mücadele edilecekti. Sonuç olarak TBMM’yi tanıyan ilk devlet Sovyet-Rusya olmuştu. 1921-1922 yılları arasında Sovyet-Rusya Türk Kurtuluş Savaşı’na askeri teçhizat ve lojistik destek sağlamıştı (Kolesnikov, 2010, s. 27-30).

tiyatro ve operada ustalıklarla işliyorlardı. Azerbaycan kültürel zenginliğinin yansira petrolden ötürü de müreffeh bir ülkedir. Akşam saatlerinde heyet otele gelmiştir. (Karavelioğlu, 2007, s. 193; Qasımlı, 2013, s. 61).

Heyet'in Azerbaycan gezisi hakkında Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi'nin Birinci Sekreteri Veli Yusufuğlu Ahundov başkanlığında, Merkezi Komite sekreterliği 31 Mayıs tarihinde bir karar almıştır. Karar dört maddeden oluşuyordu. Buna göre heyetin gezi programı kabul edilmiştir. Heyet üyelerinin isteği doğrultusunda programda bazı değişiklikler yapılabilecekti. Türk heyetinin Azerbaycan gezisindeki tüm masrafları Azerbaycan Yüksek Sovyeti karşılayacaktı. AZTAQ, Azerbaycan Bakanlar Kurulu bünyesinde Devlet Radyo ve Televizyon Komitesi, Komünist ve Bakinskiy Raboçiy (Bakü İşçisi) gazeteleri heyetin gezisini kamuoyuna geniş bir şekilde duyuracaktı. Konuklara eşlik etme görevi Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti'nin Sekreteri Zarife Şükürova'ya, Bakü Şehir Sovyeti Yönetim Komitesi Sekreteri H. Ahmedova'ya ve diğer bazı resmî görevlilere havale edildi (Qasımlı, 2013, s. 61). Esasında Azerbaycan Cumhurbaşkanı izinli olduğundan dolayı Yüksek Sovyet Başkanlık Divanı Sekreteri Zarife Hanım Şükürova kendisine vekalet ediyordu (Ürgüplü, 1963, s. 7).

Heyet 2 Haziran'da, İnturist Otelinde kısa bir istirahatten sonra Pionerler (İzciler) Sarayı'nda şereflerine verilen konsere katılmış ve ardından Şükürova'yı ziyaret etmiştir Zarife Hanım Azerbaycan Cumhuriyeti hakkında geniş izahatta bulunmuştur. Heyetin sorduğu soruları cevaplamıştır. Heyet üyelerinin dikkatini çeken bir diğer nokta ise bayan yöneticilerin ön planda olmasıdır. Aynı gün Neft (ham petrol), su ve çamurla tedavi yapan sayfiyecilik ve fizik tedavi enstitüsü tetkik edilmiştir. Bakü etrafıca gezilmiş ve ardından bir pazara gidilmiştir. Öğleden sonra, Bakü civarında on iki sene içinde yeni baştan kurulan seksen dokuz bin nüfuslu Sumkayıt şehrine gidilmiştir. Burada da heyet halkın sevgi tezahüratlarıyla karşılanmıştır. Sumkayıt'ta Belediye daha sonra şehir gezilmiş ve yeni kurulmuş boru fabrikası ziyaret edilmiştir. Petrol sahaları ve kuyuları incelenmiştir. Şehir adeta Petrol tarlasına benzemektedir. Bakü'ye döndükten sonra Mirza Fetih Ali Operası'nda "Yedi Güzel Balesi" izlenmiş ve heyet günü sonunda otele dönmüştür.⁹

3 Haziran sabahı en son sistem olduğu söylenen petrol tasfiye merkezi ve tasfiyehanede çalışan işçilerin evleri gezilmiş, Azerbaycan İlimler Akademisi ziyaret edilmiş, Akademi Başkanı Prof. Zahit Halilof ve diğer profesörlerden malumat alındıktan sonra Hazar Denizi'nde, Neft Kayalar denilen bölgeye gidilmiş, 500 petrol kuyusunun işletildiği bölgeye gidilmiştir ve tetkiklerde bulunulmuştur. Bu Neft kayalarından yılda üç milyon varil petrol elde edilmektedir. Burada petrol kuyularını konu alan bir film seyredilmiştir (Ürgüplü, 1963, s.7).

Akşam Bakü'ye dönen heyet şerefine Azerbaycan Yüksek Sovyet Başkanı Mehmet Arif Dadaşzade tarafından ziyafet verilmiştir. Ziyafette karşılıklı nutuklar okunmuştur. Konuşmalarda dil birliğinden ötürü tercümana ihtiyaç duyulmamıştır. Heyet üyeleri Mirza Feteli Ahuntzade Adına Opera ve Bale Tiyatrosunda Arif Melikov'un "Muhabbet Efsanesi" adlı balesini anlayarak izlemişlerdir (Qasımlı, 2013, s. 62).

5. 4-8 Haziran Taşkent ve Semerkant Gezisi

Türk Parlamento Heyeti 4 Haziran'da Azerbaycan'dan sonra Özbekistan'ın başkenti Taşkent'e gitmiş ve havaalanında Özbekistan Cumhurbaşkanı Bayan Yadigâr Nasrettinova, Prezidyum azaları, Bakanlar, şehir erkanı tarafından ve çiçeklerle karşılanmıştır. Burada karşılıklı samimi

⁹ Otelde heyet üyeleri ikişer ve üçer kişi olarak kalmaktadır. Sadece heyet başkanı ve protokolde ikince adam olarak sayılan Milli Birlik Komitesi üyesi Kâmil Karavelioğlu tek başlarına kalmaktadır. Şehir gezisinde arabada da tek yolculuk eden Karavelioğlu'na şoför ve iki tercüman devamlı olarak 21-22 Mayıs olayları hakkında devamlı soru soruyorlardı. Karavelioğlu kendisine özel protokol uygulanmasından tedirgin olmuştur. Kanaatine göre bu durum istihbarat kaygısından ve seyahatin sonuna kadar devam etmiştir (Karavelioğlu, 2007, s. 193-195).

sözler edilmiş ve şehre hareket edilmiştir. Heyet Başkanı Suat Hayri Ürgüplü havaalanında tercümana ihtiyaç duymadan bir konuşma yapmıştır. Akşam üzeri Cumhurbaşkanı makamında ziyaret edilmiş, Özbekistan Cumhuriyeti hakkında izahat alınmış ve heyetin sorularına cevap verilmiştir. (Ürgüplü, 1963, s.7; Karavelioğlu, 2007, s. 193).

5 Haziran'da Sovyet-Rusya'nın en büyük tekstil fabrikalarından biri olan Kombina gezilmiştir. Kombina'nın bünyesinde çocuk bahçesi, kreş, hastane ve işçiler için kültür sarayı bulunuyordu. Tesisler ziyaret edilmiş ve hakkında geniş malumat almıştır. Öğleden sonra Kızıl Özbekistan Kolhoz'u (Kolektif Çiftlik) ziyaret edilerek tarlalar, hayvancılık kısmı ve yatılı okul tetkik edilmiştir. Aynı günün gecesinde Ali Şir Nevayi Tiyatrosunda "Dilaram" adlı oyun seyredilmiştir. Heyet tiyatro salonunda izleyici olarak gelen insanlar tarafından "hararetle" alkışlanmıştır (Ürgüplü, 1963, s. 8; Karavelioğlu, 2007, s. 193).

6 Haziran günü heyet Taşkent Tıp Enstitüsü'nü ziyaret ederek Rektör ve Profesörlerin eşliğinde klinikleri incelemiştir. Tıp Enstitüsü'nün ardından Özbekistan İlimler Akademisi bünyesinde bulunan Şarkiyat Enstitüsü de ziyaret edilmiş burada heyet üyelerine kütüphaneden kitaplar hediye verilmiş, Türkiye'de bulunan mukabil enstitülerle ilişkilerin güçlenmesi konusunda karşılıklı temenniler iletilmiştir. Öğleden sonra Güzel Sanatlar Müzesi ve şehrin mahalleleri gezilmiş, gece Hamza Tiyatrosunda "Ali Şir Nevayi" piyesi izlenmiştir (Karavelioğlu, 2007, s. 194).

7 Haziran sabahı Semerkant'a uçakla giden heyet havaalanında şehir erkanı ve çocukların sevgi gösterileriyle karşılanmıştır. Semerkant'ın tarihi abideleri, Timur'un kabri, Ali Kuşçu Rasathanesi, Orta Asya ve Kazakistan Müftülüğü, Babürşah, Burevi Uluğbey ve İbn-i Sina gibi Türk büyüklerinin eserleri incelenmiş, Karagul Kürk Enstitüsü ziyaret edilmiş ve buralar hakkında bilgi alınmıştır. Obi Nehri Aral Gölü'ne çevrilmişti bunu müşahide eden heyet üyeleri hayretlerini gizleyememiştir. Çorak şehir, insan çabasıyla sulak hale getirilmiş, kolektif çiftliklerde makineli tarımda çok büyük verim elde edilmişti. Bu çiftliklerde pamuk kozalarının makine ile toplanıyor ve pamuk kozadan ayrılıyordu. Heyet üyeleri bunu ilk defa görüyorlardı. Pamuk tarlasında çalışan insanlar Anadolu insanına çok benzemektedir. Kuyuların başında fesli adamlar tıpkı Tokat'taki, Amasya'daki insanlar gibi oturmuşlar ve dinleniyorlardı. Bundan sonra Heyet şerefine öğle yemeği verilmiş ve akşamüzeri Taşkent'e dönmüştür. Özbekistan Cumhurbaşkanı Nasrettinova, heyet şerefine büyük bir ziyafet vermiştir. Bu ziyafette Özbekistan'ın tanınmış sanatçıları dinlenmiştir.

Sovyetler her cumhuriyete Kiril Alfabetini dillerinin ihtiyaçlarına göre ayrı ayrı uygulamışlar, değişik harfler ilave etmişler ve alfabe farklı bir hal almıştır. Bu nedenle Türk cumhuriyetleri bile birbirlerini anlayamaz hale getirmişti. Aynı kelimelerin yazılışı ve grameri farklıydı. Özbekistan ve Azerbaycan'da Rus nüfusu ikinci büyüklükte idi. Yönetimde yerli halk olsa da asıl yönetimde Komünist Parti mensupları ve Rus asıllılar hakimdir. Yerli halkın yöneticileri sembolik kalmıştı (Karavelioğlu, 2007, s. 194).

8 Haziran'da Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Diyanet İşleri Reisi Müftü Ziyaettin Babahan ziyaret edilmiş ve kendisinden Rusya'daki İslam Dini teşkilatı hakkında bilgi alınmıştır. Öğleden sonra Taşkent'ten ayrılan heyeti Cumhurbaşkanı Nasrettinova ve erkanı uğurlamıştır (Ürgüplü, 1963, s.8). Heyet aynı gün Leningrad'a gitmek üzere Sverdlovsk'a hareket etmiştir. (Vatan, 1963, Haziran 7). Bir saat süren yolculuktan sonra şehre varan heyeti Belediye Başkanı ve şehir erkanı karşılamış ve hemen ardından yemek ikram edilmiştir. Türk-Sovyet dostluğu hakkında söylenen mukabil sözlerin ardından Leningrad'a hareket edilmiş ve akşam üzeri Leningrad'a vasıl olunmuştur. Hava alanında heyet başta Sovyet Milliyetler Meclis Başkanı Jean Peive ve şehir erkanı tarafından karşılanmıştır (Akşam, 1963, Haziran 10; Milliyet, 1963, Haziran 10).

6. 9-11 Haziran Leningrad Gezisi

9 Haziran Pazar günü programa göre Leningrad'ın muhtelif yerleri, abideleri, ihtilalin ilk işaretini veren Avrora Kruvazörü, Smolni Sarayı, Hermitage Müzesi gezilmiştir. Hermitage Müzesi Rus Çarlığı'nın ihtişamını simgeliyordu ve Rusya'nın uygarlıktaki başlıca eseri idi. Öğleden sonran yüz binden fazla Leningradlı'nın Petergov Sarayı'nın bahçesinde pazar gününü geçiriyordu. Öğlen saatlerine kadar kırk kadar müze ziyaret edilmiş ve gece opera izlenmiştir (Karavelioğlu, 2007, s. 195).

10 Haziran'da Belediye ziyaret edilmiş ve meşhur Elektrosilo Jeneratör Fabrikası gezilmiş ve fabrika hakkında geniş izahat alınmıştır. Heyet burada ilk defa prefabrik inşaat sistemini görmüştür. (Karavelioğlu, 2007, s. 195). Bir fabrikada Stalinkumanter adlı film izlenmiştir. AP Balıkesir Milletvekili Ahmet İhsan Kırımlı filmi izledikten sonra şunları söyler; *"Bu filmi seyrederken gözlerimden heyecan yaşları aktı. Şehri savunurken canlarını feda etmiş Sovyet askerlerinin kahramanlığı önünde başımı eğiyorum"* (Ulus, 1963, Haziran 11).

Aynı gün Rusya Müzesi ve ardından İnşaat Kombinasına giden heyet burada inşaat sistemlerini tetkik etmiştir. Gece yine bir bale gösterisi izlenmiştir. Moskova Radyosu da Türk Heyetin gezisine geniş yer vermiştir. 11 Haziran Leningrad'daki son günde Milli Mezarlık ziyaret edilmiştir. Leningrad Belediyesi gece heyet şerefine müzikli yemek tertiplemiş, ziyafetten sonra Kızıllok Treniyle Moskova'ya uğurlanmıştır. Yolculukta heyete Meclis Reislerinden Peive heyete refakat etmiştir (Ürgüplü, 1963, s. 10-11).

7. 12-14 Haziran Moskova Gezisi: Kruşçev ve Brejnev'le Görüşmeler

Moskova Garı'nda Türkiye Büyükelçisi Fahri Korutürk, elçilik erkanı, Meclis Reislerinden İvan Spiridonov ve diğer erkan tarafından karşılanan heyet kısa bir müddet dinlenmiş ve saat 10.00'da Sovyet Prezidyum Başkanı Brejnev tarafından kabul edilmiştir (Milliyet, 1963, Haziran 13). Brejnev, Heyeti çok sıcak karşılamış ve sohbet dostane bir hava geçmiştir. Brejnev Türk heyetinin ziyaretinden çok memnun olduğunu, zamanın azlığından ve ülkelerinin genişliğinden dolayı daha birçok yerleri görmeye imkân bulamadıklarını ifade ederek, Rus Halkının hayatlarından memnun olduğunu ve başlıca meselelerinin ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek olduğunu söylemiştir. Brejnev'e göre yalnız ekonomide kalkınma yeterli değildir, kaliteli bir ekonomi ve adil dağıtım yedi yıllık kalkınma en önemli konudur. Brejnev sözlerine devam ederek, enerji sanayilerinin hızla geliştiğini, son yedi yılda en büyük santraller yaptıklarını, yakıt meselesini hallettiklerini ve doğal gaz kaynaklarını ön plana aldıklarını, demiryollarını elektrikleştirdiklerini, ağır ve kimya sanayinde gelişmeler kaydettiklerini ve pek çok çorak araziye tarıma elverişli hale getirdiklerini belirtmiştir. Brejnev, *".... Harpten çıkar çıkmaz ilk işimiz halkımıza iş bulacak sanayi dallarında genişlemeye gitmek oldu. Büyük çapta mesken işine girdik. Yalnızca Moskova'da bir yılda üç buçuk milyon mesken inşa ediyoruz"* diyerek sözü dış politikaya getirmiştir. Dış politikada açık ve samimi olduklarını, halkın rejime güvendiğini, barış, kardeşlik ve karşılıklı iyi komşuluk prensiplerine göre hareket ettiklerini ifade etmiştir. Brejnev'in bu samimi konuşmasından sonra Heyet Başkanı Ürgüplü teşekkürlerini sunarak, Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeleri ve halkın mutluluğunu müşahade ettiklerini ve başarılı işler yaptıklarını söyleyerek eşsiz sanat eserlerinden bahsetmiştir. Ürgüplü Atatürk-Lenin dostluğunu devam ettireceklerini, bir dönem her ne kadar soğukluklar yaşansa da geleceğe bakacaklarını ve dostluklarını devam ettireceklerini iletmiştir. Brejnev ve Ürgüplü karşılıklı dostluk sözleriyle görüşmelerini sonlandırmıştır (Yön Dergisi, 1964, s. 6).

Heyet saat 11.00'de Başbakan Kruşçev tarafından kabul edilmiştir. Kruşçev

"Sizin buraya gelmenize çok memnun olduk. Uzun yıllar sonra gerçekleşiyor bu ziyaret. Umarım bundan sonra daha sık gelirsiniz, karşılaşırsınız. Rusya'da politika tamamen değişti. Rus Halkı savaşta yirmi milyona yakın insanı kaybetti. Bu ağır

zayıttan sonra Rusya artık savaş istemiyor, refah istiyor. Gördüğünüz gibi halka her gün yeni bir şey vad ediyoruz. Bugün ancak muayyen kimselere otomobil verirken, gelecekte bunu çok kimselere yaptığımızı göreceksiniz. Dört senede bir palto verebiliyorduk, gelecek sene iki senede bir vereceğiz"

demıştır. Kruşçev sözü Türkiye'ye getirmiş ve Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin dostluğuna engel olan ve Lenin ile Atatürk'ün kurduğu dostluğu bozan iki kişiden bahsetmiştir. Bu kişiler Molotof ve Beria'dır. Kruşçev'e göre ikisi de Stalin'in üzerinde etkili kişilerdi ve Türkleri sevmezdi. Kruşçev sözlerine devamla seyahatin yararlılığından bahsetmiş artık dostluğun önünde engel kalmadığını vurgulamıştır. Kruşçev Türkiye'den artık arazi istemediklerini zamanında Moskova'ya gelen Şükrü Saraçoğlu'na yapılan arazi talebinin geçerli olmadığını ifade etmiştir. Kruşçev'e göre zaten Boğazlar ve sınırlar bir anlam ifade etmemektedir. Gelişen teknoloji ve uçaklar ile bunlar önemlerini kaybetmişlerdir. Kruşçev bu konuyla bağlantılı olarak nükleer silahlardan da bahsetmiş üstü kapalı bir tehditte bulunmuştur; Sovyetler bir düğmeyle on dört dakikada Washington'u vurabilmektedir (Ekşi, 2020, s. 264; Çağlayangil, 1990, s. 314). Kruşçev Boğazların önemini kaybettiğini ifade ettikten sonra Türk-Rus dostluğu için Karadeniz'in uzlaştırıcı bir alan olmasını istediklerini o nedenle Karadeniz'de hiçbir askeri üs kurmadıklarını ve kurulmuş olanları da kaldırdıklarını sözlerine eklemiştir. Sivastopol bile açık bir şehir haline getirilmiştir.

Kruşçev bu kabulde *"Bu kadar büyük orduyu niye besliyorsunuz? Varınızı yoğunuzu orduya harcıyorsunuz. Bu ordu bize karşı ise çok küçük, başka komşularınıza karşı ise çok büyük, varlığınızı halkınızın refahına harcayın, kalkınmanızı sağlayın"* sözlerini sarfetmiş ve bu sözler heyet üzerinde şok etkisi yaratmıştır. Kruşçev'in sözleri Türk Heyeti tarafından gözdağı fakat aynı zamanda samimi bir uyarı olarak da telakki edilmiştir (Karavelioğlu, 2007, s. 192).

Kruşçev ile Türk heyeti arasındaki sohbet zaman zaman gayri resmi bir havaya bürünmüş ama hemen ardından konu ikili diplomatik devlet ilişkilerine gelmiştir. Kruşçev

"Benim çocukluğumda sizin mandalinalarınız, lokumunuz, Kayseri pastırmanız gelirdi buralara. Komşuluğumuz son derece yakın ve iyi ilişkiler içinde sürerdi. Şimdi bir Amerika tutturdunuz gidiyorsunuz. Vazgeçin şu Amerika'dan, bizim yanımıza gelin size onlardan daha çok yardım edelim. Bunu istemezseniz tarafsız kalın. Yok o da olmaz NATO'dan çıkmak istemezseniz bize de kapanmayın. Kültür ve ekonomi alışverişi yapalım"

diyerek bu anlaşmaları yapmak için Başbakan İnönü'nün gelip gelemeyeceğini sormuştur. Heyet üyeleri buna karşın Sovyetler'in Kars'ı ve Ardahan'ı, Boğazları kontrol etmek istediklerini bu yüzden NATO'ya girdiklerini cevabını vermiştir. Ürgüplü, kültür ve ekonomi anlaşmaları konusunu ise İnönü ile konuşup halledebileceğini söylemiştir. Kruşçev gülerken toprak talebinin artık söz konusu olmadığını yinelemiştir. Bunun Stalin'in fikri olduğunu, beş milyon insan öldürdüğünü, esasında O'nu hiç sevmediğini ama yerinde kendisi olsaydı aynı şeyi yapmak zorunda kalacağını söylemiştir. Çarlık Rusya'sının da Osmanlı İmparatorluğu'yla iyi geçinmediğini ve 13 defa aralarında savaş olduğunu (Arcayürek, 1985, s. 272) senenin birçok ayında etrafı buzlarla kaplı olduğunu ve elbette haklı olarak sıcak denizlere inmek istediğini ifade etmiştir (Çağlayangil, 1990, s. 314). Kruşçev alaylı bir tavırla sözlerine devam etmiş;

"Amerikalı dostlarınızdan alamadığınız yahut paranız olmadığı için dövizini ödeyemediğiniz malları bizden mi almak istiyorsunuz?" diye sormuş, buna karşın Ürgüplü, "Evet döviz sıkıntısı her memleketin ve bizim de başımızda. Amerika dolar verdiği takdirde malını veriyor. Siz bizim komşumuzsunuz. Çok büyük nüfusunuz var. Bizim her malımızı alabilirsiniz. Keza ilerleyen bir sanayiniz var. Biz de onlarla ilgili ihtiyaçlarımızı sizden karşılayabiliriz"

demıştır ve Kruşçev bundan çok memnun olmuştur. Kruşçev sohbet boyunca kendilerinin çok güçlü olduğu izlenimi vermeye dikkat etmiştir (Ekşi, 2020, s. 264; Karavelioğlu, 2007, s. 192).

Bir buçuk saat süren görüşmede Meclis Başkanlarından Ivan Spiridonov, Jean Peive, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Fahri Korutürk ve Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Nikita Rıjov da bulunmuşlardır. Ürgüplü ile Kruşçev ayrıca yarım saat kadar baş başa görüşmüşlerdir. Bu görüşmelerden sonra Heyet Başkanı Ürgüplü gazetecilere demeç vermiştir. Ürgüplü demecinde Kruşçev'in Amerikan roketlerinin Türkiye'den geri çekilmesinden memnun olduğunu söylemiş ve

"Sovyet Başbakan çok neşeliydi ve dostça davrandı. Kruşçev bu görüşmede Sovyet Komünist Partisi'nin 26. Kongresinde Türk-Sovyet Münasebetleri konusunda söylediği sözleri hatırlattı ve bu münasebetlerin iyileşeceğini umduğunu belirtti. Biz de kendisine mevcut münasebetlerin iyi olduğunu ve her gün biraz daha geliştiğini ifade ettik. Kruşçev ayrıca devletler arasındaki görüş ayrılıklarına rağmen genel bir barışa taraftar olduğunu bildirdi. Sovyet Başbakanı Türk-Sovyet ticaret alışverişinin halen yılda 28 milyon dolara ulaştığını ve bunun daha da artması gerektiğini söyledi"

diyerek sözlerine devam etmiştir. Ürgüplü, Kruşçev'le yaptığı özel görüşmede Türk-Sovyet münasebetlerinde hemen önemli gelişmeler ümit edilemeyeceğini söylediğini ifade etmiştir. Ürgüplü demecinin sonunda Akdeniz Bölgesinin nükleer silahlardan tecrit edilmesi yolundaki Sovyet tekliflerinin ele alınmadığını ve heyetin Sovyetler Birliği'ndeki, iki haftalık ikameti sırasında gösterilen sıcak ilgiden memnuniyetini belirtmiş ve "*düşüncem müspettir*" demıştır (Akşam, 1963, Haziran 13; Hürriyet, 1963 Haziran 13; Milliyet, 1963, Haziran 13). Heyet Kruşçev'le yapılan görüşmeden sonra Büyük Ekonomik Başarılar Sergisi'ni gezmiş ve akşam Türkiye Büyükelçiliğinin düzenlediği resepsiyonda bulunduktan sonra gece bir bale gösterisini seyretmiştir (Ürgüplü, 1963, s. 8).

13 Haziran günü heyet üçe ayrılarak Moskova Üniversitesi'ni, bir Solhos (Devlet Çiftliği)'u, sağlık teşkilatı ve merkezini tetkik etmiştir. Heyet Başkanı'nın eşi Bayan Ürgüplü genellikle çocuk yuvalarını ve müzeleri tercih ederken doktorlar sağlık kuruluşlarını görmeyi istemişlerdir (Ekşi, 2020, s. 263). Akşam üzeri Prezidyum tarafından düzenlenen ve Prezidyum üyeleri, Bakanlar, Meclis Üyeleri, ilim ve sanat insanları, Rus Ordusu mareşalleri; Mareşal Budjeni, Voroşilov ve uzay kahramanı Popoviç'in de hazır bulunduğu resepsiyona katılmışlardır. Ziyafet çok samimi bir şekilde geçmiş ve ev sahipleri azami misafirperverlik göstermişlerdir. İki ülke dostluğunun ilerletilmesi hakkında sohbetler edilmiştir (Karavelioğlu, 2007, s. 195).

14 Haziran gezinin son günü heyet hazırlıklarını tamamladıktan sonra Vnukovo Hava Alanı'na gelmiştir. Burada daha kalabalık bir grup, Türkiye Büyükelçisi ve elçilik mensupları, Meclis Üyeleri, Prezidyum üyeleri, Dışişleri ve basın erkânı hazır bulunmuşlardır. Heyete çiçekler verilmiş iyi yolculuklar temenni edilmiştir. Heyet Moskova'ya geldiği aynı uçakla saat 18.15'te Türkiye'ye dönmüştür (Ürgüplü, 1963, s. 11-13). Heyet'i hava alanında Dış İşleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Cumhuriyet Senatosu Başkan Vekilleri, Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreteri Fuat Bayramoğlu, Protokol Genel Müdürü İsmail Erez karşılamıştır. Heyet Başkanı Ürgüplü uçaktan indikten sonra bir de demeç vermiştir. Ürgüplü demecinde:

"Seyahatimiz 17 gün sürdü. 12 bin kilometre kadar yol yaptık. Programa göre Rusya'nın çeşitli bölgelerini gördük. Siteler, sağlık merkezleri, Kolektif devlet çiftlikleri, inşaat kombinaları, petrol tasfiyehane ve kuyuları, mektepler, köyler, yeni şehirler ve çeşitli inşaat gördük. Buralarda her vazifeli bize geniş izahat ve suallerimize açık cevaplar verdiler. İşçiden en yüksek tabakaya kadar herkesle temas imkânı bulduk. Moskova'dan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Bakü ve Sungayit şehirlerini, Özbekistan'da Semerkant'ı gezdik. Bu iki cumhuriyette de Türkçe konuşarak temas etmek imkanları zevkli oldu. Oradan Leningrad'a geldik.

17 günün 13. Gecesi bize Rus sanatını bol bol gösterdiler. Opera, bale, konserler tertip ettiler. Moskova'da meclislerin reis ve komisyon üyeleriyle konuşmalar yaptık. Şerefimize tertip edilen ziyafetlerde birçok bakan, Sovyet Ordusu mareşalleri, Profesör ve sanatçılarla tanışıp görüştük. En mühim temasımız Cumhurbaşkanı Brejnev ve Başbakan Kruşçev'le oldu. Samimiyetle söylemek icap eder ki büyük bir misafirperverlik ve çok yoğun alaka gördük. Her yerde mesul erkan bizi memnun etmek için birbirleriyle yarış ettiler. Her yerde Lenin-Atatürk dostluğundan bahsedildi. Cumhurbaşkanı ve Başbakan aynı hissiyatları taşıdığını ve geçmişi unutarak istikbale emniyetle bakmak icap ettiğini, Rusya'nın komşusu Türkiye'ye yalnız dostluk hissiyatı ile dolu olduğunu bunu Sovyet halkı adına kesin olarak söylediklerini ifade ettiler. İyi hislerle yurdumuza kavuşmuş bulunuyoruz"

diyerek memnuniyetini ifade etmiştir (Hürriyet, 1963, Haziran 15; Milliyet, 1963, Haziran 15; Vatan, 1963, Haziran 15).

8. Ziyaretle İlgili Görüşler ve Yaşanan Siyasi Gelişmeler

Türk Parlamento Heyeti'nin Sovyetler Birliği'ni ziyaretinin ardından 21 Haziran 1963 tarihinde Heyet Başkanı Suat Hayri Ürgüplü tarafından bir rapor yazılmış ve Başbakan İsmet İnönü'ye sunulmuştur. On üç sayfalık raporda ziyaret öncesi ve sonrası izah edilmiş, ilk günden itibaren her gün olmak üzere ziyaret edilen yerler yer almıştır. Raporda heyet üyelerinin adları da yer almıştır. Söz konusu seyahatin iki ülke barışına faydası olduğu, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi tarafından Sovyetler Meclisine aynı şekilde bir davet yapılmasının uygun olacağı görüşü bildirilmiştir (Ürgüplü, 1963, s. 13).

Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında Sovyetler Birliği'ne yapılan bu ziyaret, Türk ve Sovyet kamuoyunda ilişkilerin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi yönünden önemli bir adım olduğu kanaatini ortaya çıkarmıştır. Bu ziyaretin anlamı, daha sonraki ilişkilerin gidişatını belirlemesi açısından da oldukça önemlidir. Bu ziyaret, iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşme sürecine girmesi yönünde olumlu gelişmelerin temelini yeniden atmıştır (Arbaç, 2019, s. 148). Bu ziyaretle iki ülkenin ilişkileri yeni bir düzeye çıkmıştır. İyi niyet gezisi iki komşu devletin ilişkilerinin güçlenmesi yolunda yeni bir girişim olarak gerçekleşmiştir (Qasımlı, 2013, s. 61). Ancak Sovyetler Birliğine yapılan bu ziyaretten memnun olmayan ülke Amerika'dır. Türkiye'de de bu davetin kabul edilmesine ve ziyaretin yapılmasına şaşırırlar olmuştur (Karavelioğlu, 2007, s. 195). Kimi çevrelerce ziyarete temkinli yaklaşanlar olmuştur. Buna göre söz konusu ziyaret dikkate değer bir gelişme sağlamamıştır (Oran, 2009, s. 775). Ürgüplü'nün bu gezisi ilişkilerin iyileştirilmesi yönünde atılmış ilk somut adımdır. Ancak ilişkilerin normalleşmesi demek değildir, gidilecek bir hayli uzun yol vardır (Qasımlı, 2013, s. 62).

Türk Parlamento Heyeti'nin seyahatinin ardından hayata geçirilen politikalara bakıldığında ziyaretin yeni bir döneme kapı açtığı görülür. Heyet Sovyetler'den başarı ile dönmüştür, İsmet İnönü'nün istediği fazlası ile yerine gelmiştir. İskenderun Demir-Çelik, Seydişehir Alüminyum, Çayırova Cam Sanayi gibi kuruluşların inşası anlaşmaları hemen yürürlüğe girmiştir. Ziyaretten sonra SSCB'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur ve 4 Kasım 1964'te iki ülke arasında Kültür Anlaşması imzalanmıştır (Karavelioğlu, 2007, s. 195; Ekşi, 2020, s. 285; Kırpık ve Kalkancı, 2021, s. 291).

Türk heyetinin ziyaretine karşılık 4-13 Ocak 1965'te 10 kişiden oluşan Sovyetler Birliği Yüksek Şura Prezidyum üyesi Parlamento Başkanı N. V. Podgornıy başkanlığındaki Sovyetler Birliği Yüksek Şurası'nın bir heyeti, Türkiye'ye gelmiştir. (Arbaç, 2019, s. 148-151). Sovyet Parlamento Heyet Bakanı Nikolay Podgornıy TBMM'de 5 Ocak 1965 tarihinde ilişkiler konusunda bir konuşma yapmıştır. Podgornıy konuşmasında Türk Parlamento Heyetinin ziyaretine de değinmiştir;

"Son zamanlarda Sovyet-Türk münasebetlerinde başlayan devir, memleketlerimiz arasında iyi komşuluk münasebetlerinin yeniden başlamış olması ile, ekonomik ve kültürel münasebetlerin yoluna konulması ile, devletlerimizin temsilcileri arasında şahsi temasların ihya edilmesi ile karakterize ediliyor. 1963'te Bay Ürgüplü'nün Başkanlığındaki Türk Parlâmento Heyetinin Sovyetler Birliğini ziyaret, Türkiye Dış İşleri Bakanı Bay Cemal Erkin'in, bir müddet evvel Moskova'da yaptığı görüşmeler, sonra da ekonomi eksperleri heyetimizin görüşmeleri ve nihayet Sovyetler Birliği Yüksek Şûrası Heyetinin memleketinize gelmiş olması, bunu gösteriyor. Yakınlaşmamız yolunda artık muayyen başarıların elde edilmiş olmasını kaydetmekle memnurluk duyuyoruz. Fakat biz, bunun ancak ilk adımlar olduğuna inanmak isterdik. Şüphesiz biliyorsunuz ki, Asya memleketleri ile bu arada Ortadoğu ülkeleri ile dostluk münasebetlerini geliştirmek işinde memleketimizin büyük tecrübesi vardır. Bu münasebetlerin genel gelişme temayülü bunların aralıksız olarak iyilemesi, gerçek iş birliği, eşitlik, karşılıklı fayda ve birbirinin iç işlerine karışmama esasına dayanarak, bu münasebetlerin sağlamlaştırılması yolundaki her türlü engellerin ortadan kaldırılmasıdır "

(Tarihe Düşülen Notlar-2, 2012, s. 26-27)

İhsan Sabri Çağlayangil ziyaretten yirmi sene sonra Cüneyd Arcayürek'e Sovyetler Birliği'ne gerçekleştirilen ziyaret hakkında konuşmuş ve Türkiye ile Sovyetler arasında iyi komşuluk ve iş birliği anlayışının temelini, bu ziyaretle Moskova'ya giden Türk Parlamento Heyetinin gördüklerini iletmesiyle başladığını ifade etmiştir. Türk Parlamento heyetine sonradan giren İhsan Sabri Çağlayangil, gezinin önemini 1983 yılında Arcayürek'e, Heyetin temaslarının başarılı olduğunu, Senato Başkanı Sayın Suat Hayri Ürgüplü ve değerli eşinin ülkemizi pek güzel temsil ettiğini, o zamana kadar donmuş gibi duran Türk- Sovyet ilişkilerinin canlanmasının bu ziyaretle başladığını söylemiştir. Çağlayangil'e göre "... *Bütün bu açık kalpli konuşmalar, karşılıklı tartışmalar, aramızdaki ilişkileri iyileştirmede her iki taraf için de yarar olduğunu meydana çıkarmıştır*" (Arcayürek, 1985, s. 273).

9. Sonuç

Milli Mücadele'den itibaren başlayan Türk-Sovyet dostluğu İkinci Dünya Savaşı'na kadar inişli çıkışlı bir seyir izlemiş, altı yıl süren yıkıcı savaşa dahil olmamayı başaran Türkiye'nin bu durumundan rahatsız olan Stalin toprak talebini öne sürerek iki ülke arasındaki gerginliği tırmandırmıştır. Türkiye demokrasi bloğunda yer almak için her ne kadar kâğıt üzerinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etse de Türkiye'nin kazançlı çıktığını düşünen Sovyetler Bloğunun karşısında Batı'ya olan eğilim ve Batı'nın Türkiye'yi yanına çekme çabası; maddi yardımlar, Türkiye'nin NATO'ya dahil oluşu iki ülke ilişkilerini iyice soğutmuştur. Savaşın sona ermesi çok partili hayat geçen ve uzun bir iktidarı seçimlerle devreden Türkiye'de dönemin iktidarı Batı eksenli dış politika izlemiştir. Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesini müteakip ortaya çıkan Soğuk Savaş sürecindeki iki kutuplu dünyada yönelimini Batı'dan yana tercih etmiş ancak Doğu Bloğunu da iç ve dış politika dengeleri ve devlet menfaatleri doğrultusunda göz ardı etmemiştir. ABD ve SSCB arasındaki güç gösterilerinin sahnelendiği bu dönemde Türkiye de jeopolitik konumu itibarıyla krizlerin yaşandığı ülke konumuna gelmiştir. Joseph Stalin'in ölümünden sonra Kruşçev Türkiye konusunda farklı bir politika izlemiş ve aradaki buzları eritmek istemiştir. Kruşçev Stalin'den hem karakter hem de politika üslubu bakımından sevmeyen ve onaylamayan bir siyasetçidir ve Türkiye ile yakından ilgilenmektedir. Askeri bir darbeye iktidar değişikliği yaşanan Türkiye'de Sovyetlere karşı tutum dış olayların etkisi ve Kruşçev'in ısrarlı davetiyle değişiklik göstermiş ve Türk Parlamento Heyeti oluşturularak bir ziyaret tertip edilmiştir. Başbakan İsmet İnönü bu konuda temkinlidir. Yaşını ve sağlığını öne sürerek gitmek istememiştir. İnönü'nün biraz da Kruşçev'in üstenci tavrından çekindiği çok açıktır. Cumhuriyet Senatosu Başkanı Suat Hayri

Ürgüplü bu görevi kabul etmiştir. Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri düzeltmek istemektedir. On altı kişilik bir heyet oluşturulmuş ancak Büyükelçi Rijov 'un ricasıyla AP'den İhsan Sabri Çağlayangil de heyete dahil edilmiştir. Burada Çağlayangil'in heyete dahil edilmesi Sovyetlerin Türkiye'de yakında iktidar değişikliği olacağı ve Adalet Partisi'nin yönetime geçeceğini düşünerek partide etkili bir ismin heyete dahil edilmesini düşündüğünü akla getirmektedir. Zaten düşündükleri gibi de olmuş ve Adalet Partisi yakın zamanda iktidarı devralmıştır.

Türk Parlamento Heyetinin ülkelerine gelmesi için SSCB Devleti özel bir uçak tahsis etmiştir. Heyetin konforuna önem verilmiş ve devlet adamları tarafından olağan üstü bir misafirperverlik ve dostça tavır sergilenmiştir. Ziyaret resmi düzeyde diplomatik temasları kapsamamaktadır; şehirler gezilecek, kurum ve kuruluşlar ziyaret edilecek, kültürel ve sanatsal faaliyetler gözlemlenecektir. Ziyaretin birinci günü herhangi bir şehir (Moskova) turu yapılmamış şehir erkanının daveti kabul edilmiştir. İlk günden itibaren Atatürk-Lenin dostluğundan bahis olunmuş kredi teklifinde bulunulmuş sıcak alaka gösterilmiştir. 31 Mayıs'tan itibaren Stalingrad başta olmak üzere temaslara başlanmıştır. Burada fabrikalar, hidroelektrik santraller, müzeler, gökyüzü ve gök cisimleri gözlemlerinin yapıldığı Planetarium ziyarete edilmiş ve Sovyet propagandası içerikli film seyredilmiştir. Stalingrad 'tan sonra Bakü'ye geçen heyeti devlet erkanı sıcak bir karşılama yapmıştır. Masrafları Azerbaycan Yüksek Sovyeti tarafından karşılanmıştır. Bakü'de en çok dikkat çeken hususlar; kadınların kamusal alanda daha fazla etkin olması, Bakü'nün tam bir kültür ve petrol şehri olmasıdır.

Bakü'den sonra Özbekistan'ın başkenti Taşkent'e geçen heyet burada da eğitim kurumları, kolektif çiftlikler, sağlık kuruluşları, fabrikaları ziyaret etmiştir. Semerkant'ta ilk defa pamuğun kozadan makine ile ayrıldığını görmüşlerdir. Tercümana ihtiyaç duymayan heyet üyeleri yöre insanını Anadolu insanına benzetmiştir. Semerkant'tan sonra Leningrad'a geçen heyet burada da fabrika, saray ve müze ziyaretlerine devam etmiştir.

Türk Parlamento Heyeti 12 Haziran'da Moskova'ya dönmüştür. Komünist Partisi Genel Sekreteri Leonid Brejnev tarafından kabul edilmiştir. Bir saat süren görüşmede Brejnev heyetin ziyaretinden memnuniyetini belirtmiş daha çok ülkesinin propagandasını yapmıştır. Heyet saat 11.00'de Başkan Nikita Kruşçev tarafından kabul edilmiştir. Kruşçev Türk Heyetini samimi ve sıcak bir şekilde karşılamıştır. Yarı gayri resmi havada geçen sohbette Kruşçev sık sık dostluk mesajları vermiş, düşmanlık ve toprak talebinin Stalin döneminde kaldığını ifade etmiştir. Üstü kapalı bir şekilde gözdağı da veren Kruşçev nükleer silahlarından ve sahip oldukları teknolojiden bahsetmiştir. Türk Heyeti Kruşçev'in yaklaşma çabalarına temkinli yanıt vermiştir. Brejnev ve Kruşçev görüşmelerinden sonra heyet Moskova'yı gezmiştir.

Ziyaretin son günü Türk Parlamento Heyeti 14 Haziran'da Moskova'dan ayrılmıştır. Heyeti, Moskova'ya getiren aynı uçak Türkiye'ye getirmiştir. Ziyaretten sonra Heyet Başkanı Ürgüplü bir rapor halinde yapılan temaları Başbakan İnönü'ye sunmuştur. Ziyaret hakkında kamuoyunda müspet fikirler neşredildiği gibi temkinli yaklaşanlar da olmuştur. Türkiye'nin dış politikada eksen kayması yaşadığını düşünen Amerika bu ziyaretten hiç memnun olmamıştır. Son tahlilde 1963'te gerçekleştirilen bu ziyaretin Türkiye Sovyetler Birliği ilişkileri uzun bir aradan sonra kırılma noktası ve karşılıklı dost elinin uzatıldığı dönemin başlangıcı olduğu söylenebilir. Devletlerin dostu değil menfaati olur söyleminden hareketle zaman zaman Batı'dan hayal kırıklığına uğrayan Türkiye'nin Doğu alternatifi olduğunu da akıllara getirmiştir bu ziyaret. Nitekim daha sonraki yıllarda karşılıklı ziyaretler ve anlaşmalar yürürlüğe girmiş ve ilişkiler sıcak bir seyir izlemiştir.

Kaynakça

Arşiv

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA). (1963, Şubat 5). 54/1265/9255/23.

Gazete ve Dergiler

Akşam Gazetesi. (1963, Mayıs 29, Mayıs 30, Haziran 2, Haziran 10, Haziran 13).

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi. (1963). *Dönem 1, Toplantı 2 Tutanakları*. Ankara: TBMM Yayınları.

Cumhuriyet. (1963, Mayıs 29, Haziran 1, Haziran 2).

Hürriyet. (1963, Mayıs 30, Mayıs 31, Haziran 13, Haziran 15).

Milliyet. (1963, Mayıs 29, Mayıs 30, Haziran 2, Haziran 10, Haziran 13, Haziran 15).

Ulus. (1963, Mayıs 29, Mayıs 31, Haziran 13).

Vatan. (1963, Mayıs 29, Mayıs 30, Mayıs 31, Haziran 7, Haziran 15).

Yön Dergisi. (1964). 3(83), 6.

Kitap ve Makaleler

Alsan, C. (1976). *Türk-Sovyet halklarının kardeşliği*. İstanbul: Sorun Yayınları.

Arbaç, İ. (2019). Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında normalleşme dönemindeki diplomatik ilişkilerin iki ülke basınında yansımaları. M. M. Küçükyılmaz (Ed.), *Siyasi, sosyal ve kültürel yönleriyle Türkiye ve Rusya içinde* (C. 3, ss. 141–159). Ankara: Berikan Yayınevi.

Arcayürek, C. (1985). *Cüneyd Arcayürek açıklıyor-4 Yeni demokrasi yeni arayışlar 1960 1965*. İstanbul: Bilgi Yayınları.

Atak, S. (1956). *Harp sonrası dünya 1945–1966*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Balcı, A. (2017). *Türkiye dış politikası: İlkeler, aktörler ve uygulamalar*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Benhür, Ç. (2022). Türk-Sovyet ilişkileri (1945–1960). Y. Kaya & E. Müezzinoğlu (Ed.), *Türk dış politikası: Soğuk Savaş'tan yumuşamaya (1945–1960)* (ss. 17–35). Konya: NEÜ Yayınları.

Çağlayangil, İ. S. (1990). *Anılarım*. Ankara: Güneş Yayınları.

Ekşi, O. (2020). *"Beyefendi" Suat Hayri Ürgüplü'nün anıları*. İstanbul: MDb Yayınları.

Ergüç, V. (2017). Suat Hayri Ürgüplü. T. Bora (Ed.), *Türkiye'nin 1960'lı yılları içinde* (ss. 539 545). İstanbul: İletişim Yayınları.

Gürün, K. (1991). *Türk-Sovyet ilişkileri (1920–1953)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karavelioğlu, K. (2007). *Bir devrim iki darbe: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül*. İstanbul: Gürer Yayınları.

Kırpık, C., & Kalkancı, K. (2021). Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti döneminde Türk-Sovyet ilişkileri. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 285–300.

Kolesnikov, A. (2010). *Atatürk dönemi Türk-Rus ilişkileri*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Oran, B. (2009). *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olgular, belgeler, yorumlar* (Cilt 1). İstanbul: İletişim Yayınları.

Qasımlı, M. (2013). *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ilişkileri (1960–1980)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tellal, E. (2000). *Uluslararası ve bölgesel gelişmeler çerçevesinde SSCB-Türkiye ilişkileri 1953–1964*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

TBMM. (2012). *Tarihe düşülen notlar II: Yabancı devlet adamlarının genel kurul konuşmaları*. Ankara: TBMM Basımevi.

Ürgüplü, S. H. (1963). *Türk Parlamento heyetinin Sovyet Rusya'yı ziyareti hakkındaki raporu*. Ankara.

EK-1 : Türk Parlamento Heyeti'nin seyahat öncesi ziyaretleri, (Vatan, 29 Mayıs 1963)

EK-2: Türk Parlamento Heyeti Bakü'de, (Qasımlı, 2013, s. 62)

EK-3: Türk Parlamento Heyeti Sovyet Yöneticilerle Görüşüyor, (Çağlayangil, 1990, s. 314)

